

Оксана ГРИЦУК

доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України

Принцип правовладдя у юридичних позиціях Конституційного Суду України

«В Україні визнається і діє принцип верховенства права» – таким конституційним постулатом статті 8 Основного Закону України відбулося нормативне закріплення найважливішої підвалини правових систем сучасності, правової цінності, яка «тестує» національні правопорядки на предмет їх відповідності цивілізаційним стандартам, визначає вектор державної розбудови, стосунки людини і держави. Одним зі шляхів реалізації принципу верховенства права (правовладдя) стала юрисдикційна практика Конституційного Суду України (далі – КСУ), в межах якої напрацьовано низку юридичних позицій, що втілюють і розвивають зміст означеного принципу.

Насамперед, варто відзначити знакове в інтерпретаційному сенсі Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, в межах якого сформульовано розуміння верховенства права як *панування права в суспільстві*. При цьому задекларовано широкий підхід до визначення явища «право», що «не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України». Закономірно КСУ вказав і на співвідношення права та закону як методологічно ключову розмежувальну характеристику в рамках відповідного праворозуміння: «Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи».

Наведена позиція суголосна інтегральному підходу до тлумачення принципу правовладдя, виокремленому в юридичній доктрині, згідно з яким це явище намагаються дослідити через поєднання (або ж «інтеграцію») значень кожного з двох самостійних понять: «право» і «верховенство».

Конституційно-правова еволюція принципу «правовладдя» свідчить про поступовий перехід від інтегрального до поелементного підходу в його розу-

мінні, що реалізується через визначення основних складників верховенства права і простежується у низці рішень.

Зокрема, у Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-р/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками КСУ визнав елементами верховенства права *рівність і справедливість, правову визначеність, ясність і недвозначність* правової норми, які забезпечують її однакове застосування, усувають необмеженість у трактуванні в процесі правозастосування, а відтак – запобігають неминучій сваволі.

У Рішенні від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 щодо конституційності Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» КСУ виклав бачення основних проявів принципу верховенства права (правовладдя) як: механізму забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади; нормативного ідеалу, якого має прагнути кожна система права; універсального та інтегрального принципу права.

Згодом якість універсального та інтегрального принципу права була охарактеризована КСУ завдяки визначенню його розгорнутої структури у Рішенні від 23 січня 2020 року № 1-р/2010, що стосувалося конституційності окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року. У цьому Рішенні чітко простежуються основні складники верховенства права: законність, поділ державної влади, народний суверенітет, демократія, юридична визначеність, справедливий суд.

Така структура дозволяє цілковито реалізувати стандарт верховенства права, сформульований Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (25–26 березня 2011 року) у спеціальній доповіді з верховенства права («Rule of law»), яким визначено такі обов'язкові елементи поняття «верховенство права», що є не лише формальними, а й субстантивними чи матеріальними, як-от:

- законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права;
- юридична визначеність;
- заборона свавілля;
- доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
- дотримання прав людини;
- заборона дискримінації та рівність перед законом.

Подальше змістове наповнення принципу правовладдя пов'язується з його розумінням як невідокремного елемента системи цінностей, покладених в основу сучасного європейського правопорядку, що належить до тріади принципів

спільної спадщини європейських народів поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права. Такі зв'язки позиціонуються в Рішенні КСУ (Другий сенат) від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020.

Також варто відзначити, що наведене Рішення стало *засадничим* для належного врядування в Україні, обумовленості національного конституційного ладу. Це пояснюється його конституційною «затребуваністю», оскільки припис частини першої статті 8 Основного Закону України, так би мовити, розводить аналізований принцип у дві площини: «визнання» (об'єктивація) і «дії» (реалізація). Відповідно, формується методологічна основа для виведення *української юридичної формули* верховенства права (правовладдя) як двоскладової.

Згідно з першим складником «верховенство права в Україні визнається», згідно із другим – «верховенство права в Україні діє». Імператив «визнання правовладдя» державою Україна виконала на міжнародному рівні (шляхом приєднання до Статуту Ради Європи та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року) і на національному (шляхом унормування принципу верховенства права передусім у розділі I «Загальні засади» Конституції України, завдяки чому він сукупно з іншими принципами цього розділу визначає український конституційний лад, а також шляхом унормування цього принципу у звичайних законах держави як керівного для діяльності різних органів державної влади).

Імператив «дієвості правовладдя», тобто його ефективності, чим забезпечується практична значущість цього принципу, втілено за допомогою сукупності національних інституцій, механізмів і процедур, що є доконечними для того, щоб особа була спроможною володіти людською гідністю та захистити себе від свавільних дій держави (її органів і посадових осіб).

Аксіологічна роль *української формули правовладдя*, зафіксованої у Рішенні КСУ (Другий сенат) від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020, посилюється і її екстраполяцією на явище людської гідності та його прояви в юридичній, зокрема конституційній, «матерії». Звідси «людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа», що «є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу», при цьому активізується «обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності».

Відтак це приводить до єдино прийнятного в сучасному світоглядному контенті наративу – «Людина є скарбом Природи». Як слушно відзначено у Рішенні КСУ від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 щодо перегляду вироку особі, караній на довгочасне позбавлення волі, саме людська ціннісність зумовлює

права і свободи людини, притаманні їй за народженням, тобто ті, що природні. Це становить основну аргументацію на користь визнання людської гідності джерелом всіх прав і свобод людини та їх основою, що є однією з засадничих цінностей українського конституційного ладу, що, своєю чергою, визначає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. При цьому Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності, а суди мають тлумачити юридичні норми так, щоб під час їх застосування це не завдавало шкоди людській гідності.

Такий взаємозв'язок принципів «верховенства права» і «людських прав» як похідних від її гідності реалізується лише в умовах «правдивої демократії», яка замикає тріаду принципів європейської правової культури. З цього приводу КСУ резюмував, що законодавче регулювання, за якого унеможлиблюється вибір виду та розміру адміністративного стягнення з урахуванням обставин справи, а саме: характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, унеможлиблює справедливий розгляд справи судом – суперечить засадам демократичного суспільства, базованого на верховенстві права (правовладді) (in democratic society based on the rule of law) (Рішення КСУ від 5 липня 2023 року № 5-p(II)/2023 у справі щодо індивідуалізації юридичної відповідальності особи за митне правопорушення).

Таким чином, правовладдя як принцип права має в юридичних позиціях КСУ власне, самостійне конституційно-правове обґрунтування та спільне, зумовлене органічною єдністю з іншими ціннісними параметрами сучасної правової думки.